

اعتدال و میانه‌روی شاخص ارزش‌های دینی

در مقاله حاضر اهمیت و ارزش اعتدال و میانه‌روی از منظر دین مبین اسلام و قرآن و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است...

در مقاله حاضر اهمیت و ارزش اعتدال و میانه‌روی از منظر دین مبین اسلام و قرآن و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است.

نویسنده با استناد به آیات قرآن، ویژگی امت اسلام را در رعایت اعتدال و حد وسط در تمام امور و زمینه‌ها تشریح کرده است که با هم آن را می‌خوانیم.

مفهوم اعتدال

بی‌گمان زیاده‌روی و کوتاهی که از آن به افراط و تفریط یاد می‌شود از نظر بیشتر مردم امری ناپسند و زشت است. از این رو همواره سفارش می‌شود که از زیاده‌روی و کوتاهی کردن در هر کاری پرهیز شود. که این سفارش يك حکم عقلانی محسوب می‌شود.

در زبان فارسی از آن به اعتدال یاد می‌شود که برگرفته از عدل است.

کسی که به عدالت است به افراط و تفریط گرایش ندارد؛ زیرا عدل به معنای قرار دادن هر چیزی در جای خود است، چنان که به کارگیری هر چیزی برای کار خاص خود می‌تواند به مفهوم عدل نزدیک باشد.

کسی که رویه اعتدال نداشته باشد رفتاری صالح نداشته و گرایش به فساد دارد؛ از این رو پس از هر کار غیر معتدلی سخن از فساد در کار می‌شود و خواسته عمومی، اصلاح کار و به اعتدال رساندن آن است.

بر این اساس می‌توان يك نوع رابطه منطقی میان اعتدال و اصلاح یافت. به این معنا که هرکار معتدلی صالح و درست است و هر کار غیر معتدلی فاسد می‌باشد و نیازمند آن است که اصلاح شود. اصلاحات به معنای بازسازی کاری است که به جهت فقدان اعتدال به فساد گراییده است.

در قرآن برای بیان مفهوم اعتدال از واژه قصد استفاده شده است. البته واژگانی چون وسط و سواء و حنیف نیز به این معنا به کار رفته است؛ ولی بیشترین کاربرد در مفهوم و اصطلاح پیش گفته را می‌توان در واژه قصد و اقتصاد یافت. از این روست که در روایات اسلامی به پیروی از قرآن از واژه قصد برای بیان اصطلاح اعتدال استفاده شده است. (نک نهج البلاغه خطبه‌های 94 و 103 و 195 و 222 و نیز نامه‌های 21 و 31 و حکمت 140)

اهمیت اعتدال در قرآن

در آموزه‌های قرآن اعتدال در هر امری پسندیده شمرده شده و حتی بسیاری از آنها برای ایجاد اعتدال در قوای انسانی و مهار و کنترل و هدایت آن به سوی اعتدال وارد شده است.

در ارزش و اعتبار اعتدال و میانه‌روی همین بس که در قرآن از راه راست به عنوان راه میانه یاد شده است و در سوره قصص آیه 22 از زبان حضرت موسی (ع) بیان شده که راه میانه راه درست هدایت است و لذا می‌فرماید: قال عسی ربی ان یهدینی سواء السبیل؛ حضرت موسی گفت شاید پروردگارم مرا به راه میانه و اعتدال راهنمایی و هدایت کند.

حتی حضرت ابراهیم دین خویش را دین اعتدال و میانه برمی‌شمارد و از آن به حنیف یاد می‌کند تا بفهماند میانه‌روی تا چه اندازه اصالت داشته و مهم است.

خداوند در بیان ویژگی‌های دین ابراهیمی که از اصالت خاصی برخوردار است می‌فرماید: ما کان ابراهیم یهودیا و لا نصرانیا و لکن کان حنیفا مسلما و ما کان من المشرکین؛ ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی بلکه او بر دین معتدل اسلام بود و از مشرکان نیز نبود. (آل عمران آیه 67)

می‌دانیم که دو شریعت کنونی یهودی و مسیحی در دو سوی افراط و تفریط قرار گرفته‌اند؛ یکی در اوج ظاهرگرایی است و آن دیگری در اوج باطن گرایی؛ یکی به دنیا و قوانین بسیار دشوار پای بند است و قوانین سخت و بلکه تشدید زیادی دارد و آن دیگری دارای قوانین بسیار نرم و آرام به گونه‌ای که گویی قوانین ندارد. یکی کاملاً زمینی است و آن دیگری کاملاً اخروی و آسمانی. از این رو بیان می‌شود که دین ابراهیم دین وسط و میانه‌ای بوده که از افراط و تفریط به دور بوده است.

اسلام، دین اعتدال

به هر حال دین اسلام که همان دین ابراهیمی است نیز در تعبیر قرآنی از این اعتدال بهره برده است و آموزه‌های آن به دور از هرگونه افراط و تفریط است. البته در بینش قرآنی، آموزه‌های تورات و انجیل نیز از چنین خصلت و خصیصه‌ای برخوردار بوده‌اند؛ زیرا چنان که گفته شد اعتدال اصل عقلایی و امضا و تایید شده شریعت است و هر انسانی به طور طبیعی به اعتدال و میانه‌روی گرایش دارد مگر آن که عوامل بیرونی موجب دگرگونی در گرایش درونی وی شده و او را از اعتدال خارج کند. آموزه‌های کتب آسمانی که بر پایه فطرت سالم است نیز از اعتدال و میانه‌روی بهره‌مند هستند.

از این رو می‌توان گفت آموزه‌های توراتی و انجیلی از وصف اعتدال برخوردار بوده‌اند ولی به جهاتی از این وضعیت بیرون رفته و دگرگون شده‌اند.

خداوند در آیه 66 سوره مائده با توجه به اصل فطرت و نزول کتب بر پایه آن بیان می‌کند که آموزه‌های آن دو کتاب آسمانی نیز به دور از افراط و تفریط بوده است و کسانی که به کتب بی تحریف و تصحیف عمل می‌کنند امت مقتصد و میانه‌رو هستند. امت اسلام امتی میانه و معتدل است. این اعتدال و میانه روی را می‌توان در بینش، نگرش و گرایش امت دید. قوانین آن بر پایه اعتدال است و اخلاق و احکام و آداب و دیگر امور زندگی بر اعتدال بنیان شده است. از این رو خداوند از امت اسلام به امت وسط و میانه یاد می‌کند. (بقره آیه 143) و آنان را بهترین امتی می‌داند که در روی زمین ایجاد شده‌اند. امتی که اصل و اساس آن اعتدال و میانه‌روی در همه چیز و همه کار است و از این رو امت شاهد و نمونه و سرمشق می‌باشند. (آل عمران آیه 110)

ویژگی امت اسلام

با توجه به گزارش‌های قرآن و آموزه‌های دستوری قرآن می‌توان دریافت که امت اسلام به معنای امت قرآنی و جامعه برتر در حوزه عقیده و رفتار، امتی معتدل و میانه هستند. آنان نه اهل تنزیه محض هستند و نه تشبیه محض. نه اهل زیاده روی در امور اقتصادی و سیاسی و نه اهل کوتاهی کردن در این مسایل.

در رفتار و گفتار و اقتصاد و خوراک خود اعتدال و میانه‌روی را مراعات می‌کنند و در اعمال عبادی نیز راه افراط و تفریط را نمی‌پیمایند. در انفاق و بخشش در راه خدا میانه‌روی را اصل قرار می‌دهند. نه چنان می‌دهند که خود وایمانند و نه آن چنان مشقت فرو می‌بندند که گرد بخل بر ایشان نشیند. نه اهل اسراف هستند و نه اهل خساست. همواره از خدا می‌خواهند که ایشان را از اسراف و زیاده‌روی در هر کاری حفظ کند. (آل عمران آیه 147)؛ زیرا اسراف (کُهِف آیه 28) و افراط (مائده آیه 32) را عامل تباهی و فساد و علو و طغیان می‌دانند. (یونس آیه 83 و دخان آیه 31) از این روست که جز میانه‌روی از خدا نمی‌خواهند. اعتدال در راه رفتن و میانه‌روی در سخن گفتن و پرهیز و دوری از فریاد زدن (لقمان آیه 19) گام‌های استوار و نرم برداشتن و مانند آن از اموری است که بیانگر اعتدال ایشان در رفتار و گفتار است. حتی آنان در عبادت، راه میانه می‌پیمایند و بر خود سخت نمی‌گیرند و خود را به رنج نمی‌افکنند. (طه آیه 1 تا 3) امام صادق و امام باقر علیهما السلام درباره این آیه می‌فرمایند که خداوند به جهت به رنج افتادن پیامبر (ص) در نماز خواندن از او می‌خواهد که چنین نکند و راه اعتدال را در عبادت در پیش گیرد. (تفسیر قمی ج 2 ص 57 و نیز المیزان ج 14 ص 125)

به هر حال در آموزه‌های قرآن اعتدال و میانه‌روی يك اصل اساسی و ارزشی است و هر گونه افراط و تفریط در هر کاری ناپسند است. این مطلب را از واژه امر که به معنای هر کاری است می‌توان از آیه 147 سوره آل عمران به دست آورد.

امیر محمدی